सिद्धसिद्धान्तपद्धतिः (श्रीनित्यनाथविरचितः)

लघुग्रन्थमाला

सम्पादकः
पं० श्रीजनार्दनशास्त्री पाण्डेयः, एम्० ए०, साहित्याचार्यः
सम्पूर्णानन्दसंस्कृतविश्वविद्यालयीयसरस्वतीभवनग्रन्थालयस्थः ।

(सारस्वत्याः सुषमायाः २९ व० १ अ० प्रतिमुद्रणम्)
ज्येष्ठपूर्णिमा, वि० सं० २०३१

सम्पूर्णानन्दसंस्कृतविश्वविद्यालयः
वाराणसी–२२१००२ (उ० प्र०)

विषयानुक्रमणिका

प्रथमोपदेशः

द्वितीयोपदेशः—पिण्डविचारः

तृतीयोपदेशः–पिण्डसाधनम्

●●●

श्रीः

प्रस्तावना

'सिद्धसिद्धान्तपद्धति'नामकग्रन्थस्य रचयिता श्रीगोरक्षनाथः ।सर्वप्रसिद्धः, ब्रिज्स महाशयेन नित्यानन्दविरचितोऽयमिति लिखितम्, 'गोरक्षसिद्धान्तसंग्रहस्य' सम्पादनकाले मयावलोकितं यत् तत्र नित्यनाथविरचितायाः सिद्धसिद्धान्तपद्धतेर्ये श्लोका उद्धृतास्ते गोरक्षनाथ विरचितायां नोपलभ्यन्ते, एतत्प्रसङ्गेनान्वेषणे सरस्वतीभवनग्रन्थालये पुस्तकद्वयमुपलब्धं नित्यनाथ-विरचितायाः सिद्धसिद्धान्तपद्धत्याः । तदेव संपाद्य लघुग्रन्थमालायां प्रकाश्यते, गोरक्षनाथ-विरचितायामस्यां च कियान् भेद इति तत्र तत्र टिप्पण्यां प्रदर्शितम् ।

अयञ्च नित्यनाथो भारतीयपरम्परायां तेषु परमसिद्धेषु परिगण्यते ये इममेव देहं योगसाधनया रससाधनया वाऽजरममरं च विधाय कालदण्डं सर्वथा विनिर्जित्याणिमाद्यष्टैश्वर्य-सम्पन्ना भूत्वा सर्वदा लोकेषु विचरन्ति, यथाचोक्तं हठयोगप्रदीपिकायाम्—

"श्री आदिनाथमत्स्येन्द्रसागरानन्दभैरवाः" इत्यारभ्य

काणेरी पूज्यपादश्च नित्यनाथो निरञ्जनः ।

इत्यादयो महासिद्धा हठयोगप्रसादतः

खेदयित्वा कालदण्डं ब्रह्माण्डेषु चरन्ति ते ।। इति

(हठ० प्रदी० १–६)

अयमेव सुप्रसिद्धस्य "रसरत्नाकरा" ख्यस्य रसशास्त्रीयग्रन्थस्यापि प्रणेतेति न तिरोहितं विपश्चिताम्, यद्यपि श्रीगोरक्षनाथेन ये ये विषयाः स्वीयसिद्धसिद्धान्तपद्धतौ प्रति-पादितास्त एवानेनापि संक्षेपेण विवेचितास्तथाप्यत्र किंचिद्वैशिष्ट्यमिति तु विचक्षणैरधीत्यावधे-यमिति निवेदयति ।

—जनार्दनशास्त्री पाण्डेयः

श्रीः

श्रीनित्यनाथविरचिता

सिद्धसिद्धान्तपद्धतिः

सम्पादकः, श्रीजनार्दनशास्त्री पाण्डेयः
सम्पूर्णानन्दसंस्कृतविश्वविद्यालयीयसरस्वतीभवनग्रन्थालयस्थः

श्रीगणेशाय नमः। श्रीसरस्वत्यै नमः। श्रीगुरुभ्यो नमः।

ॐ पिण्डोद्धारणं वेदार्थशास्त्रार्थं योगकर्म कथ्यते, कर्मखण्डं ज्ञानखण्डं तत्त्वखण्डं निरञ्जनं [चेति] चतुर्विधोऽष्टाङ्गयोगः।

न ब्रह्मा विष्णुरुद्रा न सुरपतिसुरा नैव पृथ्वी न चापो
नाग्निर्वायुर्न च गगनतलं नो दिशां [शो] नैव कालः।
नो वेदा नैव यज्ञा न च रविशशिनी नौषधिर्नैव कल्पः
स्वं ज्योतिः सत्यमेकं जयति तव पदं सच्चिदानन्दमूर्ते ॥ १ ॥

आदिदेवं महादेवं शक्तियुक्तं जगद्गुरुम्।
तं वन्दे नित्यतो वक्ष्ये सिद्धान्त[1]ञ्चानुभावतः ॥ २ ॥
आदिनाथं महासिद्धं शक्तियुक्तं जगद्गुरुम्।
तं वन्दे नित्यतो वक्ष्ये सिद्धसिद्धान्तपद्धतिम्[2] ॥ ३ ॥

पिण्डोत्पत्त्या [दयः] सिद्धमते सम्यक् प्रसिद्धाः। पिण्डोत्पत्तिः, पिण्डविचारः, पिण्डसंमतिः [संवित्तिः], पिण्डाधारः, पिण्डपरमपदसमरसभूतत्वम्, नित्यावधूतानां राजयोगादिरनुभावः।

अथ कर्मखण्डम्

यदा नास्ति स्वयं कर्ता कारणं द्वयमद्वयम्।
अव्यक्तं च परं ब्रह्म अनाम विद्यते तदा ॥
यदा नास्ति स्वयं कर्ता कारणं न कुलाकुलम्।
अव्यक्तं तत्परं ब्रह्म अनाम विद्यते तदा ॥

अनामेति स्वयं ब्रह्मानादिसंसिद्धमेव सिद्धसिद्धान्ते प्रसिद्धम्। तस्येच्छामात्रं धर्माधर्मौ निजा शक्तिः प्रसिद्धा, तत उन्मेषमात्रेण पराख्या शक्तिरुत्थिता। ततः स्पन्दनमात्रेणापरा शक्तिरुद्गता। ततोऽहंतार्थंवृद्धिमात्रेण सूक्ष्मा शक्तिरुत्पन्ना ततो वेदनशीलायां कुण्डलिनी [शक्ति] रुद्गता।

---

१. सिद्धः=निश्चितः (न तु केनचित् प्रमाणेन साधनीयः) अन्तः=चरमः (यतोऽनन्तरं न किमप्यन्यन्निर्णेयं भवति) यस्य तम्।

२. सिद्धानाम्=ऋतम्भरां प्रज्ञामधिरूढानां सिद्धान्तः, तस्य पद्धतिः=सरणिः, ताम्।

अथ पञ्चगुणा निजा शक्तिः—१. नित्यता, २. निराकारता[1], ३. निष्पन्दता, ४. निराभासता, ५. निरुत्थानता । इति ।

अथ पञ्चगुणा परा शक्तिः—१. अस्तिता, २. अमेयता, ३. अभिन्नता, ४. अनन्तता, ५. अव्यक्ता [अव्यक्तता] । इति ।

अथ पञ्चगुणा अपरा शक्तिः—१. स्फुरता, २. स्फुटता, ३. स्फूर्यता, ४. स्पन्दता[2], ५. स्फूर्तिता । इति ।

अथ पञ्चगुणा सूक्ष्मा शक्तिः—१. निरंस [श] ता, २. निश्चेतनता[3], ३. निश्चलता, ४. निर्विकल्पता, ५. निश्चयता । इति ।

अथ पञ्चगुणा कुण्डलिनी शक्तिः—१. पूर्णता, २. प्रतिबिम्बिता, ३. प्रबलता, ४. प्रचलता, ५. प्रत्यङ्मुखता । इति ।

एवं शक्तिमस्त्वं [तत्त्वं] पञ्चविंशतिगुणम् । योगात्परपिण्डोत्पत्तिः । उक्तञ्च—

निजा पराऽपरा सूक्ष्मा कुण्डलिनी च पञ्चधा ।
तासु शक्तिक्रमेणोक्तो जातः पिण्डः परः शिवः ॥ इति ।

[स च पञ्चधा] १. महात्मा[4], २. परमात्मा, ३. परमपदम्, ४. शून्यम्, ५. निरञ्जनञ्च । इति ।

अथ पञ्चगुणो महात्मा[5]—१. अकारत्वम्, २. अनुपमत्वम्, ३. अपरत्वम्[6], ४. अमूर्तत्वम्, ५. अनुदयत्वम् । इति ।

अथ पञ्चगुणः परमात्मा[7]—१ निष्कलत्वम्, २. अगोचरत्वम्[8], ३. अचलत्वम्, ४. अक्षरत्वम्[9], ५. असङ्ख्यत्वम् । इति ।

अथ पञ्चगुणं शून्यम्—१. लीनता, २. पूर्णता, ३. उन्मनी, ४. मूर्च्छा, ५. कल्पना[10] । इति ।

अथ पञ्चगुणं निरञ्जनम्—१. सत्यत्वम्, २. समरसत्वम्, ३. सावधानत्वम्, ४. सर्वगतत्वम्, ५. सर्वव्यापकत्वम्[11], इति ।

अथ पञ्चगुणं परमपदम्[12]—१. अक्षयत्वम्, २. अभेद्यत्वम्, ३. अच्छेद्यत्वम्, ४. अविनाशित्वम्, ५. अदाह्यत्वम् । इति ।

इत्यनादिपिण्डस्य पञ्चतत्त्व-पञ्चविंशतिगुणाः । अनादितः परमानन्दः, परमानन्दात्प्रबोधः, प्रबोधाच्चिदुदयः, चिदुदयाच्चित्प्रकाशः, चित्प्रकाशात्सोऽहंभावः ।

---

१. निरञ्जनता—इति गोरक्षनाथः । २. स्फारता, स्फोटता चेति—गोरक्षः । ३. निरन्तरता—इति गोरक्षः । ४. अपरम्परं परमपदं शून्यं निरञ्जनं परमात्मा चेति—गोरक्षः । ५. अकलङ्कत्वम्—इति गोरक्षः । ६. अपरम्परम्—इति गोरक्षः । ७. परमपदम्—इति गोरक्षः । ८. अणुतरत्वम् । ९. अनाधारत्वम्—इति गोरक्षः । १०. लोलता—इति गोरक्षः । ११. सर्वगतत्वम्—गोरक्षः । १२. परमात्मा—इति गोरक्षः ।

अथ पञ्चगुणः परमानन्दः—१. सादनः,[1] २. हर्षः, ३. उन्मादः, ४. निष्पन्दः, ५. नित्यसुखत्वम् । इति ।

अथ पञ्चगुणः प्रबोधः—१. उदयः, २. उल्लासः, ३. अवभासः, ४. विकासः, ५. प्रभा । इति ।

अथ पञ्चगुणश्चिदुदयः—१. सद्भावः, २. विचारः, ३. कर्तृत्वम्, ४. स्वतन्त्रत्वम्, ५. निःस्पृहत्वम्[2] । इति ।

अथ पञ्चगुणः प्रकाशः—१. निर्विकारत्वम्, २. निष्कलत्वम्, ३. सबोधत्वम्,[3] ४. समता, ५. विश्रान्तिः । इति ।

अथ पञ्चगुणः सोऽहंभावः—१. अहन्ता, २. अखण्डैश्वर्यम्, ३. स्वात्मता, ४. अनुभव-सामर्थ्यम्,[4] ५. सर्वज्ञता इति ।

परमानन्दः प्रबोधश्चिदुदयश्चित्प्रकाशः सोऽहमित्यन्तः ।
मध्यपिण्डो महातत्त्वैर्गुणैर्युक्तः समुत्थितः ॥

अथ आद्यान्महाकाशः, महाकाशान्महावायुः, महावायोर्महातेजः, महातेजात् [तेजसो] महासलिलम्, महासलिलान्महापृथ्वी ।

अथ पञ्चगुणो महाकाशः—१. अवकाशः, २. अच्छिद्रः, ३. अस्पर्शः, ४. नीलवर्णः, ५. शब्दः । इति ।

अथ पञ्चगुणो महावायुः—१. संचारः, २. चलनम्[5], ३. स्पर्शनम्, ४. शोषणम्, ५. धूम्रवर्णत्वम् । इति ।

अथ पञ्चगुणं महातेजः—१. दाहकत्वम्, २. पाचकत्वम्, ३. उष्णत्वम्, ४. प्रकाश-कत्वम्, ५. रक्तवर्णत्वम् । इति ।

अथ पञ्चगुणं महासलिलम्—१. प्रवाहः, २. आप्यायनम्, ३. द्रवः, ४. रसत्वम्, ५. श्वेतवर्णत्वम् । इति ।

अथ पञ्चगुणा महापृथ्वी—१. स्थूलत्वम्, २. नानाकारत्वम्, ३. काठिन्यम्, ४. गन्धत्वम्, ५. पीतवर्णत्वम् । इति ।

इति महासाकारपिण्डस्य पञ्चमहातत्त्वेषु पञ्चविंशतिगुणाः, [6]स एव शिवः, शिवाद्भैरवः, भैरवाच्छ्रीकण्ठः, श्रीकण्ठात् सदाशिवः, सदाशिवादीश्वरः, ईश्वरादिन्द्रः[7], इन्द्राद्विष्णुः, विष्णोर्ब्रह्मा एवं साकारपिण्डस्य मूर्त्यष्टकम् ।[8]

तस्य ब्रह्मणः[9] त्रिगुणात्मकस्वरूपस्य सच्चिदानन्दस्वरूपेण शक्तिशिवयोर्भवति सान्निध्यम्, साक्षाद्बिन्दुनादसंयोगः, तन्मध्यान्नानाचित्रो [चित्राण्यु] त्पद्यन्ते, स्वेदजाण्डजजरायुजोद्भिज्जं

---

१. स्पन्दः—इति गोरक्षः । २. ज्ञातृत्वम्—इति गोरक्षः । ३. निर्विकल्पत्वम्—इति गोरक्षः । ४. विश्वानुभवसामर्थ्यम्—इति गोरक्षः । ५. संचालनम्—इति गोरक्षः । ६. स एव= महासाकारपिण्ड एवेत्यर्थः । ७. रुद्रः—इति गोरक्षः । ८. एतेन देवसृष्टिर्निरूपितेति विभाव्यम् । ९. अयमंशो गोरक्षकृते ग्रन्थे नास्ति ।

बुद्बुदाकारं सकलजीवादिधातुमूलखेचर-भूचर-जलचरादि, एकेन्द्रिय-द्वीन्द्रिय-त्रीन्द्रिय-चतुरिन्द्रिय-पञ्चेन्द्रियप्रकारेण नादशिवशक्तिः प्रणवबीजं सकलं लोकं[1] नर-नारीभूतं प्रकृतिपिण्डमुत्पन्नम्, तच्च पञ्चपञ्चात्मकं शरीरम् ।

अथ पञ्चगुणा पृथ्वी—१. अस्थि, २. मांसम्, ३. त्वक्, ४. नाड्यः, ५. रोमाणि । इति ।

अथ पञ्चगुणा आपः—१. लाला, २. मूत्रम्, ३. शुक्रम्, ४. शोणितम्, ५. स्वेदः । इति

अथ पञ्चगुणं तेजः—१. क्षुधा, २. तृषा, ३. निद्रा, ४. कान्तिः, ५. आलस्यम् । इति

अथ पञ्चगुणो वायुः—१. चलनम्, २. वलनम्[2], ३. आकुञ्चनम्, ४. प्रसारणम्, ५. निरोधनम् । इति

अथ पञ्चगुणमाकाशम्[3]—१. रागः, २. द्वेषः, ३. भयम्, ४. लज्जा, ५. मोहः । इति

इति प्रकृतिपिण्डे पञ्चतत्त्वानां पञ्चविंशतिगुणाः ।

१. मनः, २. बुद्धिः, ३. अहङ्कारः, ४. चित्तं, ५. चैतन्यञ्चेत्यन्तःकरणपञ्चकम् ।

अथ पञ्चगुणं मनः—१. संकल्पः, २. विकल्पः, ३. मूर्च्छना, ४. जड़ता, ५. मननम् । इति ।

अथ पञ्चगुणा बुद्धिः—१. विवेकः, २. वैराग्यम्, ३. शान्तिः, ४. सन्तोषः, ५. क्षमा । इति ।

अथ पञ्चगुणोऽहङ्कारः—१. अभिमानः, २. मदीयम्, ३. मम सुखम्, ४. मम दुःखम्, ५. ममेदम् । इति ।[4]

अथ पञ्चगुणं चित्तम्—१. धृतिः, २. प्रीतिः[5], ३. त्यागः, ४. चञ्चलत्वम्[6], ५. स्वीकारः । इति ।

अथ पञ्चगुणं चैतन्यम्—१. विमर्शः २. शीलम्, ३. धैर्यम्, ४. विनयम्[7], ५. निःस्पृहत्वम् । इति ।

इत्यन्तःकरणपञ्चकस्य पञ्चविंशति गुणाः ।

अथ १. सत्त्वम्, २. रजः, ३. तमः, ४. कालः, ५. जीवः, इति कुलपञ्चकम्[8] ।

अथ पञ्चगुणं सत्त्वम्—१. दया, २. धर्मः, ३. क्रिया, ४. भक्तिः ५. श्रद्धा । इति ।

---

१. एतेन पञ्चीकरणप्रक्रियानिर्देशः । २. धावनं भ्रमणञ्चेति—गोरक्षः । ३. यद्यपि रागादयोऽन्तःकरणस्य धर्मास्तथापि हृदयाकाशाश्रितान्तःकरणाश्रितत्वेन आकाशगुणा उक्ताः । ४. अहङ्कारगुणेषु—मदीयमिति शरीरेन्द्रियाद्याध्यात्मिकेषु संबन्धज्ञानम्, मम सुखमनेन सुखविषयको रागः, मम दुःखमनेन दुःखविषयको द्वेषः, ममेदमित्यनेन बाह्यवस्तुषु सम्बन्धज्ञानमिति कृत्वा न पौनरुक्त्यम् । ५. ६. मतिः स्मृतिश्चेति—गोरक्षः । ७. चिन्तनम्—इति गोरक्षः । ८. एतेषां प्राधान्येन सृष्टिसंचालने कारणत्वमुपलक्ष्य 'कुलपञ्चकम्' इति रूढितया व्यपदेशो योगशास्त्रे ।

अथ पञ्चगुणं रजः—१. दानम्, २. भोगः, ३. श्रद्धा,[1] ४. स्वार्थम्, ५. वस्तुसंग्रहः। इति।

अथ पञ्चगुणं तमः—१. विवादः, २. कलहः, ३. शोकः (सन्तापः), ४. वधः, ५. वञ्चनम्। इति।

अथ पञ्चगुणः कालः—१. कलना, २. कल्पना, ३. भ्रान्तिः, ४. प्रमादः, ५. अनर्थः। इति।

अथ पञ्चगुणो जीवः—१. जाग्रत्, २. स्वप्नः, ३. सुषुप्तिः, ४. तुरीया, ५. अतीता। इति कुलगुणाः।

१. इच्छा, २. क्रिया, ३. माया, ४. प्रकृतिः, ५. वाक्, इतिव्यक्तशक्तिपञ्चकम्।

अथ पञ्चगुणा इच्छा—१. उन्मादः, २. वाञ्छा, ३. वासना, ४. चिन्ता, ५. भवेच्छा[2]। इति।

अथ पञ्चगुणा क्रिया—१. स्मरणम्, २. उद्यमः, ३. उपदेशः[3], ४. कार्यम्, ५. निश्चयः। इति।

अथ पञ्चगुणा माया—१. मदः, २. मात्सर्यम्, ३. दम्भः, ४. क्रोधः[4] ५. अस्मितत्वम्। इति।

अथ पञ्चगुणा प्रकृतिः—१. आशा, २. तृष्णा, ३. स्पृहा, ४. काङ्क्षा, ५. मिथ्या। इति।

अथ पञ्चगुणा वाक्—१. परा, २. पश्यन्ती, ३. मध्यमा, ४. वैखरी, ५. मात्रिका। इति।

इति व्यक्तशक्तिगुणपञ्चकम्।

अथ १. कर्म, २. कामः, ३. चन्द्रः, ४. सूर्यः, ५. अग्निरिति प्रत्यक्षकरणपञ्चकम्।

अथ पञ्चगुणं कर्म—१. शुभम्, २. अशुभम्, ३. यशः, ४. अपयशः ५. अदृष्टफलसाधनम्। इति।

अथ पञ्चगुणः कामः—१. रतिः, २. प्रीतिः, ३. क्रीड़ा, ४. कामना, ५. आतुरता। इति।

अथ षोडशकलश्चन्द्रः—१. कल्लोलिनी, २. उच्चलन्ती, ३. उन्मादिनी, ४. तरङ्गिणी, ५. पोषयन्ती[5], ६. लम्पटा, ७. प्रतिः [प्रवृत्तिः], ८. लौल्या [लोला], ९. लहरी, १०. प्रसरन्ती, ११. स्रवन्ती[6], १२. प्रवाहा, १३. सौम्या, १४. प्रसन्ना, १५. प्रशमना, १६. प्लवन्ती। इति।

सप्तदशी निवृत्तिः। सा अमृतकला।

---

१. शृङ्गारः—इति गोरक्षः। २. चेष्टा—इति गोरक्षः। ३. स्वकुलाचार—इति गोरक्षः। ४. कृत्रिमत्वम्, असत्यत्वम् च—इति गोरक्षः। ५. शोषणी—इति गोरक्षः। ६. उल्लोला—इति गोरक्षः।

अथ द्वादशकलः सूर्यः—१. तापिनी, २. ग्रासिका, ३. उग्रा, ४. आकुञ्चनी, ५. शोषिणी, ६. प्रबोधिनी, ७. स्मरा, ८. आकर्षणी, ९. तुष्टिवर्धिनी, १०. ऊर्मिरेखा, ११. किरणवती, १२. प्रभावती । इति ।

त्रयोदशी प्रकाशरूपा निजा कला ।

अथ दशकलोऽग्निः—१. दीपिका, २. जारका,[1] ३. ज्वाला, ४. विस्फुलिङ्गा, ५. प्रचण्डा, ६. पाचिका, ७. रौद्री, ८. दाहिका, ९. राविणी,[2] १०. शिखावती । इति । एकादशी निजकला ज्योतिरिति ।

अथ दशनाडीनां दश कलाद्वाराणि ।

इडा पिङ्गला—नासाद्वारे [द्वारयोः] वहतः ।

सुषुम्णा—ब्रह्मदण्डमार्गेण ब्रह्मद्वारपर्यन्तं वहति ।

सरस्वती—मुखद्वारे वहति ।

गान्धारी हस्तिजिह्वा [च]—कर्णद्वार [योः] वहतः ।

पूषा अलम्बुषा [च]—चक्षुर्द्वारे [रयोः] वहतः ।

कुहूः—गुदाद्वारे वहति ।

शङ्खिनी—लिङ्गद्वारे वहति । इति ।

अथ दशवायवः सर्वाङ्गे व्यापकाः ।

हृदये प्राणवायुः—श्वासनिःश्वासकारकः आहारकारकश्च ।

गुदेऽपानवायुः—मलमूत्रनिःसारकः रेचककुम्भकपूरकश्च ।

नाभौ समानवायुः—दीपनः पाचकश्च ।

कण्ठे उदानवायुः—ग्रसनवमनजल्पनकरः ।

सर्वाङ्गे व्यानवायुः—सर्वनाडीनां शोधकः ।

नागः—चालकः कम्पकश्च ।

कूर्मः—चक्षुरुन्मेष-निमेषकारकः ।

कृकलः—उद्गारक्षुतिकारकः ।

देवदत्तः—मुखजृम्भकः ।

धनञ्जयः—नादघोषकः ॥ इति दशवायवः ॥

अथ [गर्भोली] पिण्डोत्पत्तिः, नरनारीसंयोगे ऋतुकाले रजोविन्दुयोगे स जीवः प्रथमदिने कललं भवति । सप्तरात्रे बुद्बुदाकारम् । मासमात्रे काठिन्यम्, मासद्वयेनाण्डाकारम् । तृतीयमासे शिरोहस्तपादादिकम् चतुर्थमासे चक्षुःकर्णनासिकामुखमेढ्रगुदादीनि भवन्ति । पञ्चमे मासे पृष्ठग्रीवोदराः भवन्ति । षष्ठे मासे नखकेशान्तराणि भवन्ति, सप्तमे मासे सर्वचेतनासंयुक्तो

१. रजिका—इति गोरक्षः । २. रागिणी—इति गोरक्षः ।

भवति । अष्टमे मासे सर्वलक्षणसंपन्नो भवति । नवमे मासे सर्वतत्त्वसंयुक्तो भवति, गर्भज्ञानं च भवति, दशमे मासे योनिस्पर्शनं भवति ततोऽज्ञानी बालको भवति ।

शुक्रेऽधिके पुरुषो भवति, रक्तेऽधिके कन्या, समशुक्ररक्ताभ्यां बालो नपुंसको भवति । अम्लाहारेण वह्निः [बधिरः] अन्धः कुब्जो वामनः पङ्गुलोऽङ्गहीनो वा भवति । तत्त्वाधिको तत्त्वशब्दसवर्णो भवति । द्विरतितः द्विदले बीजस्यैकत्वात् द्विगर्भो भवति । नाडीमध्ये पुष्टो भवति । आप्यायनी च वर्धते । त्वग्बीजे व्योमखण्डं भवति । महातत्त्वाधिक्ये तदेव पञ्चबलमाधिक्य-स्थानम् । तस्यात्मवर्णतिलकमत्स्यादिचिह्नं दृश्यते । "आत्मा वै पुत्रनामासि" इतिश्रुतिवचनात् पितृमातृस्वभावजः पुत्रः । तद्विपरीतगुणे मातापित्रोरन्यवासेन पुत्रचरितं विपरीतं भवति । परस्पराङ्गपीडनकारणगुणैस्तत्पिण्डं गर्भाश्रितं भवति । स्त्रीपुरुषयोः सर्वेन्द्रियबलं पुत्राणां भवति । परमायुर्भवति रतिकाले परस्पराङ्गनिष्पीडनकारणगुणैः शुक्रस्य द्वित्रिबिन्दवः पतन्ति तदा द्वित्रिबालका भवन्ति ।[1]

[2]सार्द्धपलत्रयं शुक्रम्, विंशतिपलं रक्तम्, द्वादशपलं जिह्वा, [3]दशपलं मेदः, द्विपलं मज्जा, शतपलं मांसं, दशपलं पित्तम्, विंशतिपलं श्लेष्मा, षष्ट्यधिकं शतत्रयमस्थीनि, अस्थिप्रमाणाः सन्धयः, सार्द्धकोटित्रयं रोमाणि । वातपित्तश्लेष्मेति धातुत्रयसंयोगो भवति । एवं त्रयोदशधातवः पितामातृवीर्याद्भवन्ति । इति गर्भावलीपिण्डोत्पत्तिः ।

इतिश्रीनित्यनाथसिद्धविरचितायां सिद्धसिद्धान्तपद्धतौ
षड्विधपिण्डोत्पत्तिर्नाम प्रथमोपदेशः ॥ १ ॥

द्वितीयोपदेशः

एतदेव परं ज्ञानमेतदेव परं पदम् ।
नृणां विवेकयुक्तानां यद्भवेन्मोहविग्रहः ॥

अतः परं पिण्डविचारः कथ्यते । पिण्डे नवचक्राणि भवन्ति ।

१. आधारे ब्रह्मचक्रम् । त्रिधावर्तं भगमण्डलाकारं तत्र मूलकन्दं [न्दे] मध्ये शक्तिं पावकाकारां ध्यायेत् । तत्र कामरूपपीठं सर्वकामफलप्रदं भवति ।

२. द्वितीयं स्वाधिष्ठानचक्रम् । तत्र षड्दलकमलं तन्मध्ये पश्चिमाभिमुखं लिङ्गं प्रवाला-ङ्कुरसदृशं ध्यायेत् । तत्रैवोड्डीयाणपीठं जगदाकर्षणसिद्धिदं भवति ।

---

१. रतिकाले परस्पराङ्गमर्दनादिव्यापारविशेषादिगुणवशात् विच्छिद्य विच्छिद्य शुक्रे पतिते गर्भाशयस्थवायुना च विभाज्यमाने सत्येकाधिकसन्तानोत्पत्तिर्भवतीति भावः । २. गर्भस्थ-बालशरीरे धातूनां परिमाणं निर्दिशति—सार्द्धमित्यादि । ३. दशपलं मज्जा द्वादशपलं च मेदः—इति गोरक्षनाथः ।

३. तृतीयं नाभिचक्रं पञ्चावर्तं सर्पवत्कुटिलाकारं तन्मध्ये बालार्ककोटिसन्निभां मध्यमां-शक्तिं ध्यायेत् । सा शक्तिः सर्वसिद्धिप्रदा भवति ।

४. चतुर्थं हृदयचक्रं तत्राष्टदलकमलमूर्ध्वंमुखं तन्मध्ये कुण्डलिनीं, कर्णिका [यां] लिङ्गाकारं ज्योतिं च ध्यायेत्[1], सर्वेन्द्रियं सर्वलोकं च वश्यं भवेत् ।

५. पञ्चमं कण्ठचक्रं धातुरङ्गुलम् । तत्र [वामे] इडां चन्द्रनाडीं दक्षिणे पिङ्गलां सूर्यनाडीं मध्ये सुषुम्णां श्वेतवर्णां ध्यायेत् । सैवानहद [अनाहत] कला सिद्धिदा भवति ।

६. षष्ठं तालुचक्रम् । तत्रामृतधाराप्रवाहः । घण्टिकालिङ्गं मूलरन्ध्रं राजदन्तं शङ्खिनी-वीवरं दशद्वारं तत्र शून्यं ध्यायेत् । चित्तलयो भवति ।

७. सप्तमं भ्रूचक्रम् । अङ्गुष्ठमात्रम् । तत्र द्वीप [दीप] शिखाकारं ध्यायेत् । वाचां सिद्धिर्भवति ।

८. अष्टमं ब्रह्मरन्ध्रे निर्वाणचक्रम् । तत्र सूचिकाग्रभेद्यं धूमशिखाकारं ध्यायेत् । तत्र जालन्धरपीठं मोक्षदं भवति ।

९. नवममाकाशचक्रम् । तत्र षड्दलकमलमूर्ध्वंमुखं तन्मध्ये कर्णिका [-यां] त्रिकूटा-कारामूर्ध्वंशक्तिं परमशून्यां ध्यायेत् । तत्र पूर्णगिरिपीठं सर्वेच्छासिद्धिदं भवति ।

इति नवचक्रविचारः

अथ षोडशाधाराः ।

१. प्रथमं पादाङ्गुष्ठाधारमग्रतस्तेजोद्भावयेद् । दृष्टिः स्थिरा भवति ।

२. द्वितीयं मूलाधारं पाद [वाम] पार्ष्णिपीठे स्थातव्यम् । अग्निदीपनं भवति ।

३. तृतीयं गुदाधारं विकाससंकोचनेनाकुञ्चयेत् । अपानवायुः स्थिरो भवति ।

४. चतुर्थं मेढ्राधारं लिङ्गसंकोचनेन पश्चिमदण्डमार्गेण वज्रगर्भनाम्नि [नाड्यां] पवनं प्रवेश्य ब्रह्मग्रन्थित्रयं भित्त्वा भ्रमरगुहायां विश्राम्य तत ऊर्ध्वमुखे विन्दुस्तम्भो भवति । एषा वज्रनाडी प्रसिद्धा ।[2]

५. पञ्चममुड्डियाणाधारं यत्र तानं दत्त्वा[3] मलमूत्रजारणं भवति ।

६. षष्ठे नाभ्याधारे ॐ कारमेकचित्तेनोच्चार्य नादलयो[4] भवति ।

७. सप्तमे हृदयाधारे प्राणं नित्यं निरोधयेत्,[5] कमलविकासो भवति ।

८. अष्टमं कण्ठाधारम्, कण्ठमूले चिबुकेन पीडयेत्, इडापिङ्गलयोः वायुप्रवाहः स्थिरो भवति ।

९. नवमं घण्टिकाधारं जिह्वाग्रेण च सन्धयेत्,तत्रामृतकला स्रवति ।

---

१. सैव हंसकला–इति गोरक्षः । २. अस्यां क्रियायां सिद्धायां विन्दुस्तम्भाद्योगिनः शरीरं वज्रसदृशं दृढं भवतीति वज्रोली नाम्नेयं प्रसिद्धा । ३. तानं दत्त्वा = बन्धनं कृत्वेत्यर्थः । ४. नादः = मूलाधारस्थविन्दुरूपपराशक्तिसमुद्भूतः सूक्ष्मः शब्दः, तस्य लयः = वृत्त्यभावः । तत्फलं च दूरश्रवणादि । ५. हृदयस्थितमष्टदलं कमलं विकसितं भवतीति भावः ।

१०. दशमं तात्वाधारं गर्भे[1] लम्बिकां चालनदोहनाभ्यां दीर्घां कृत्वा विपरीतेन प्रवेशयेत् काष्ठिको[2] भवति ।

११. एकादशं जिह्वाधारं जिह्वाग्रेण मथनं कुर्यात् । अमृतस्वादो[3] भवति ।

१२. द्वादशमूर्ध्वदन्ताधारं[4] तत्र जिह्वाग्रेण धारयेत् । सर्वरोगनाशो भवति ।

१३. त्रयोदशं नासाधारं तस्याग्रे लक्षयेत् । मनः स्थिरं भवति ।

१४. चतुर्दशं नासामूलाधारं कपाटं तत्र दृष्टिं धारयेत् । षण्मासाज्ज्योतिःपुञ्जं पश्यति ।

१५. पञ्चदशं भ्रू [मध्या] धार[5] मूर्ध्वचक्षुषा पश्येत् । किरणाकारं पश्यति । तत्रैव पञ्चदशाधारे ललाटस्थाने तत्त्वाकाशं पश्यन् [तः] मनोलयं भवति ।

१६. षोडशं नेत्राधारम् । तत्रोर्ध्वभागमङ्गुल्या चालयेत् अपाङ्गे ज्योतिःपुञ्जं पश्यति । तदेव सदावलोकयेत्[6] । इति षोडशाधाराः ।

अथान्तर्लक्षत्रयम् । [मूल-] कन्दाद्दण्डलग्नां ब्रह्मनाडीं श्वेतवर्णां ब्रह्मरन्ध्रपर्यन्तं [गतां] संस्मरेत् । तन्मध्ये कमलतन्तुसदृशीं विद्युत्कोटिनिभामूर्ध्वगामिनीं मध्येनासं लक्षयेत् । सर्वसिद्धिदा भवति । अथवा ललाटोर्ध्वं गोल्हाटमण्डले स्फुरत्तारकाकारं लक्षयेत् । अथवा भ्रमरगुहामध्य आरक्तं भ्रमराकारं लक्षयेत् । अथवा नासाग्रे षोडशाङ्गुलं वायुस्तेजस्तत्त्वं धूम्रवर्णं लक्षयेत् । कर्णद्वयं तर्जनीभ्यां निरुन्धेत । ततः शिरोमध्ये श्रीलहरं घूं घूं कारं नादं शृणोति । अथवा चक्षुर्मध्ये पुत्तलिकाकारं नीलं ज्योतीरूपं लक्षयेत् ।। इत्यन्तर्लक्ष्यम् ।।

अथ बहिर्लक्ष्यम् । नासाग्राद्बहिरङ्गुलचतुष्टयेन नीलज्योतिः प्रकाशं लक्षयेत् । अथवा नासाग्राद्बहिःषडङ्गुलं वायुतत्त्वं धूम्रवर्णं लक्षयेत् । अथवा नासाग्राद्बहिरष्टाङ्गुले आरक्तवर्णं तेजस्तत्त्वं लक्षयेत् । अथवा नासाग्राद्दशाङ्गुले अन्तराले आपस्तत्त्वं लक्षयेत् । अथवा नासाग्राद्द्वादशाङ्गुले पीतवर्णं पृथ्वीतत्त्वं लक्षयेत् । अथवा आकाशसम्मुखं स्थिरदृष्ट्या लक्षयेत् । आकाशसदृशं चित्तं भवति । अथवा ऊर्ध्वं द्वादशाङ्गुले वा सप्तदशाङ्गुले वा निराधारे ज्योतिःपुञ्जं लक्षयेत् मुक्तिप्रदं भवति । अथवा दृष्ट्यग्रे तप्तकाञ्चनां भूमिं लक्षयेत् दृष्टिः स्थिरा भवति । इति बहिर्लक्ष्यम् ।

अथ मध्यलक्ष्यम् । श्वेतवर्णं रक्तवर्णं धूम्रवर्णं नीलवर्णं वा अग्निशिखाकारं वा ज्योतिःपुञ्जं वा विद्युदाकारं वा यथेष्टं पिण्डप्रमाणं स्थानवर्जितं मनसा लक्षयेत् । इति मध्यलक्ष्यम् । अथ व्योमपञ्चकम् । आकाशं परमाकाशं महाकाशं तत्त्वाकाशं सूर्याकाशं चेति पञ्चकम् । बाह्याभ्यन्तरेऽत्यन्तनिर्मलं निराकारमाकाशमवलोकयेत् । अथवा अत्यन्धकारसदृशं परमाकाशं लक्षयेत् । अथवा बाह्याभ्यन्तरे कोटिकालानलसदृशं महाकाशं विलोकयेत् । अथवा बाह्याभ्यन्तरे प्रकाशमयं तत्त्वाकाशं विलोकयेत् । अथवा बाह्याभ्यन्तरे कोटिसूर्यसदृशं सूर्याकाशं विलोकयेत् । एवं पञ्चव्योमावलोकनेन व्योमसिद्धः पुरुषो भवति । इति व्योमपञ्चकविचारः ।

---

१. गर्भे = तात्वन्तरित्यर्थः । लम्बिका = जिह्वा । २. काष्ठवद्भवतीत्यर्थः । जडसमाधिरयम् । ३ सर्वरोगनाशो भवति—इति गोरक्षः । ४. भ्रूमध्याधारम्—इति गोरक्षः । ५. ललाटाधारम्—इति गोरक्षः । ६. षोडशे ब्रह्मरन्ध्रे आकाशचक्रं तत्र गुरुचरणाम्बुजयुग्मं सदावलोकयेत् आकाशवत्पूर्णो भवति—इति गोरक्षः ।

नवचक्रं षोडशाधारं त्रिलक्ष्यं व्योमपञ्चकम् ।

सम्यगेवै यो न जानाति स योगी नामधारकः ॥

अतः परमष्टाङ्गयोगः कथ्यते । यमनियमासनप्राणायामप्रत्याहारध्यानधारणासमाधिरित्यष्टाङ्गो योगः । अत्र यम इत्युपशमः । तथा सर्वेन्द्रियनिग्रहः, आहारजयं निद्राजयं शीतादिजयमेवं शनैः शनैः साधयेदात्मनिरोधनमिति यमलक्षणम् ।

अथ नियमः । नियम इति मनोवृत्तीनां नियमनम् । तदा एकान्तवासः, औदासीन्यम्, वैराग्यम्, यथाप्राप्तसन्तुष्टिः, गुरुवचनारूढता । इति नियमलक्षणम् ।

अथासनम् । उपविश्य शमः । आसनमिति सदा स्वरूपेणासना । तथा [यथा] सुखासनं सिद्धासनमिति, एतेषां मध्ये यथेष्टमासनमेकं कृत्वा सावधानेन स्थातव्यम् । इत्यासनलक्षणम् ।

अथ प्राणायामः । प्राणायाम इति प्राणस्य स्थिरता । तथा च पूरककुम्भकरेचक संपुटीकरणमिति[1] प्राणायामलक्षणम् ।

अथ प्रत्याहारः । प्रत्याहार इति चैतन्यतुरगाणां प्रत्याहारणम्, नानाविकारग्रसनमुत्पन्नविकाराणां [च] निवृत्तिरिति प्रत्याहारलक्षणम् ।

अथ ध्यानम् । ध्यानमिति अस्ति कश्चित्परमात्माऽद्वैतस्वभावः स एवात्मारामः । तथा यत्स्फुरति तत् तत्स्वरूपमेवेति भावयेत् । सर्वभूतेषु सहृदृष्टिश्च [स्यात्] इतिध्यानलक्षणम् ।

अथ धारणा । धारणेति बाह्याभ्यन्तरे एकमेव निजतत्त्वं [इति] अन्तःकरणे धारयेत्, यद्यदुत्पद्यते तत्तन्निराकारे धारयेत् । स्वात्मानं निर्वातदीपवत्संध्यायेत् । इति धारणालक्षणम् ।

अथ समाधिः । समाधिरिति सर्वतत्त्वानां समावस्था, तथा निरुद्यमत्वम्, अनायासाविष्कारत्वम्, आध्यात्मिकाधिदैविकाधिभौतिकम् [इति] अवस्थात्रयं त्यजेत् । मनोलयो भवति । इति समाधिलक्षणम् । इत्यष्टाङ्गो योगः ।

इति श्रीनित्यनाथविरचितायां सिद्धसिद्धान्तपद्धतौ
पिण्डविचारो नाम द्वितीयोपदेशः ।

तृतीयोपदेशः

अथ पिण्डस्य साधनं कथ्यते, पिण्डमध्ये सचराचरं यो जानाति स योगवित्, स एव पिण्डसंवित्तिर्भवति[2] । कूर्मः पादतले वसति, पातालं पादाङ्गुष्ठमूले वसति । तलातलमङ्गुष्ठाग्रे

१. पूरकः = बाह्यवायुमाकृष्यान्तःस्थापनम्, रेचकः = अन्तःस्थवायोर्बहिर्निःसारणम् । कुम्भकः = उभयवाय्वोर्गतिनिरोधः, संपुटीकरणम् = प्राणापानादीनां सर्वेषां मेलनम्, इति चतुर्विधः प्राणायामः । २. पिण्डस्य संवित्तिर्यस्येति व्यधिकरणबहुव्रीहिः । अस्मिन् पिण्डमध्ये = स्वशरीर एव सर्वं चराचरमस्तीति यो जानातीत्यर्थः ।

वसति, महातलं पादपृष्ठे वसति। रसातलं गुल्फान्तं वसति। सुतलं जङ्घायां वसति, वितलं जान्वोः वसति, अतलमूर्वोः वसति, एवं सप्तपातालानां कालाग्निरुद्रो देवता।

अथ लोकत्रयम्। भूर्लोको लिङ्गाग्रे वसति। भुवर्लोको लिङ्गमध्ये वसति। स्वर्लोको लिङ्गमूले वसति[1]। एवं लोकत्रयस्येन्द्रो देवता सर्वेन्द्रियाणां नियामकः।

अथ लोकचतुष्टयम्। दण्डाङ्कुरे महर्लोको वसति। दण्डकुहरे जनोलोको वसति। दण्डनाले तपोलोको वसति, मूलकमले सत्यलोको वसति। एवं लोकचतुष्टयस्य ब्रह्मा देवता अनेकमानाभिमानरूपस्तिष्ठति।

अथैकविंशतिब्रह्माण्डविचारः। विष्णुलोकः कुक्षौ तिष्ठति। तत्र विष्णुर्देवता पिण्डमध्ये तिष्ठति। अनेक [धा] व्यापको भवति। हृदये रुद्रलोकस्तिष्ठति तत्र रुद्रदेवता पिण्डमध्ये तिष्ठति, वक्षःस्थले ईश्वरो लोकस्तिष्ठति। तत्र ईश्वरदेवता पिण्डमध्ये तिष्ठति। कण्ठमध्ये सदाशिवलोकस्तिष्ठति तत्र सदाशिवदेवता पिण्डमध्ये तिष्ठति सौम्यरूपः। मूलमध्ये नीलकण्ठलोकस्तिष्ठति तत्र नीलकण्ठदेवता पिण्डमध्ये नीलतत्त्वे तिष्ठति। तालुद्वारे शिवलोकस्तिष्ठति तत्र शिवोदेवता उपशमरूपस्तिष्ठति। लम्बिकामूले भैरवलोकस्तत्र भैरवो देवता सर्वोत्तमरूपस्तिष्ठति। ताल्वभ्यन्तरे महासिद्धलोकः तत्रादिमहासिद्धो देवता पिण्डमध्ये प्रबोधरूपस्तिष्ठति। ललाटमध्येऽनादिलोकस्तत्रानादिदेवता पिण्डमध्ये आनन्दपरो हंसरूपस्तिष्ठति। शृङ्गारे कुललोकः तत्र कुलेश्वरो देवता पिण्डमध्ये निरभिमानावस्थस्तिष्ठति। ब्रह्मरन्ध्रे ब्रह्मलोकस्तत्र परब्रह्मदेवता पिण्डमध्ये पूर्णवत्तिष्ठति, ऊर्ध्वकमले परापरो निजलोकस्तत्र परमेश्वरो देवता पिण्डमध्ये आस्तिकस्वरूपस्तिष्ठति,[2] त्रिकुटीस्थाने शक्तिलोकः, तत्र पराशक्तिर्देवता सर्वसामर्थ्यं सर्वकर्तृत्वावस्था तिष्ठति। एवं सप्तपाताललोकानां [कैःसह] एकविंशति ब्रह्माण्डविचारः।

सदाचरन् वै ब्राह्मणो वसति, शौर्ये क्षत्रियः, व्यवसाये वैश्यः, दुर्दण्डत्वे शूद्रः। इति चत्वारो वर्णाः।

अथ सप्तद्वीपावलिः सप्त समुद्राश्च कथ्यन्ते। मज्जायां जम्बूद्वीपो वसति। अस्थिषु शाकद्वीपः। शिरासु औषधिद्वीपः[3], मांसे कुशद्वीपः[4]। त्वचि क्रौञ्चद्वीपः, नखेषु श्वेतद्वीपः। रोमसु गोमयद्वीपः, इति सप्तद्वीपा पृथिवी।

अथ सप्तसमुद्राः। मूत्रे क्षारसमुद्रः, लालायां क्षीरसमुद्रः, कफे दधिसमुद्रः, मेदसि घृतसमुद्रः, वसायां मधुसमुद्रः, रक्ते इक्षुसमुद्रः। इति सप्तसमुद्राः॥

नवखण्डा नवद्वारेषु वसन्ति। १. भारतखण्डः, २. काश्मीरखण्डः, ३. काफरखण्डः, ४. श्रीमित्रखण्डः, ५. एकपादखण्डः, ६. राक्षसखण्डः[5], ७. गान्धारखण्डः, ८. कैवर्तखण्डः, ९. गर्भखण्डः[6]। इति नवखण्डाः नवद्वारेषु वसन्ति।

---

१. भूर्लोकं गुह्यस्थाने भुवर्लोकं लिङ्गस्थाने, स्वर्लोकं नाभिस्थाने-इति गोरक्षः। २. परापररूपः—इति गोरक्षः। ३. सूक्ष्मद्वीपः—इति गोरक्षः। ४. प्लक्षद्वीपः—इति गोरक्षः। ५. शंखखण्डः—इति गोरक्षः। ६. महामेरुखण्डः—इति गोरक्षः।

अथाष्टपर्वतानामङ्गे वासः, मेरुपर्वतः मेरुदण्डे वसति। कैलाशः ब्रह्मकपाले वसति। हिमाचलः पृष्ठे वसति, विन्ध्याचलः[1] दक्षिणस्कन्धे वसति, मन्दराचलः वामस्कन्धे वसति। मैनाकः दक्षिणकर्णे वसति। श्रीपर्वतः वामकर्णे वसति। द्रोणगिरिर्ललाटे वसति। एवमष्टकुल-पर्वताः। अथोपपर्वताः सर्वाङ्गुलीषु वसन्ति। चित्ताम्ला[2], गङ्गा, यमुना, सरस्वती, चन्द्रभागा, वितस्ता[3], शतरुद्रा, ऐरावती[4], नर्मदा एवं नद्योपनद्यः रोमकूपेषु वसन्ति।

सप्तविंशतिनक्षत्राणि, द्वादश-राशयः, नवग्रहाः, नवताराः पञ्चदश तिथयः, द्विसप्तति कोष्ठेषु वसन्ति। गन्धर्वकिन्नरकिंपुरुषाप्सरोगणा उदरे वसन्ति। चतुःषष्टियोगिन्यो दन्तमूलेषु दन्तपंक्तौ च वसन्ति। अनेकदेवतारश्मयो नवचक्रेषु वसन्ति, खेचरा भूचरा जलचरा मातराः शक्तयः उग्रदेवता वायुवेगे वसन्ति। अनेकतीर्थानि मर्मस्थानेषु वसन्ति। मेघा अश्रुपाते वसन्ति। अनेकसिद्धा मतिप्रकाशे वसन्ति। चन्द्रसूर्यौ नेत्रद्वये वसतः। अनेकवृक्षलतागुल्मतृणानि स्फिग्जङ्घायां रोमकूपेषु वसन्ति, अनेककृमिकीटपतङ्गाः पुरीषे वसन्ति।

यत्सुखं तत्स्वर्गम्, यद्दुःखं तन्नरकम्, यत्कर्म तद् बन्धनम्, यन्निर्विकल्पं तन्मुक्तिः। स्वस्वरूपदशा निद्रादौ [स्वात्म] जागरः शान्तिः। एवं सर्वदेवेषु विश्वरूपः परमेश्वरोऽखण्ड-परिपूर्णस्वभावेन घटे-घटे चित्प्रकाशस्वरूपेण तिष्ठति। एवं पिण्डसंवित्तिर्भवति।

इति श्रीनित्यनाथपार्वतीपुत्रविरचितायां
सिद्धसिद्धान्तपद्धतौ पिण्डसंवित्तिर्नाम
तृतीयोपदेशः

[श्रीगुरुः, सद्गुरुचरणाभ्यां नमः, सम्वत् १८४७ शके १७१२ दुर्मतिनामसंवत्सरे द्वितीयायामधिकआषाढशुक्लपक्षे सौम्यवासरे तद्दिने लिखितं शुभं

यादृशं पुस्तकं दृष्टं तादृशं लिखितं मया।
यदि शुद्धमशुद्धं वा मम दोषो न विद्यते॥

तैलाद्रक्षेज्जलाद्रक्षेद्रक्षेच्छिथिलबन्धनात्।
मूर्खहस्ते न दातव्यम् एवं वदति पुस्तकम्॥

नगर्करोपनामक रामकृष्णभटस्य सुतेन जगन्नाथभटेन लिखितं स्वार्थं परमार्थं च।

श्रीपरानन्दपदद्वन्द्वं परं ब्रह्म नराकृति।
आनन्दसारसर्वस्वं वन्दे तं परमं गुरुम्॥]

● ● ●

---

१. मलयो वामकन्धरे, मन्दरो दक्षिणकन्धरे, विन्ध्याद्रिर्दक्षिणकर्णे, मैनाको वामनकर्णे, श्रीपर्वतो ललाटे—इति गोरक्षः। २. पीनसा, ३. पिपासा, ४. श्रीरात्रिः—इति गोरक्षः।